

Виходить випу-
сками в 2 арк.
1. (13.) и 16. (28.)
кожного місяця.

ПРАВДА

Редакція и ад-
міністрація під
н. 12. на улиці
Осолоднєких.

письмо літературно-політичне.

„В своїй хаті своя правда и сила и воля.“

Ціна передплати: на рік 6 зр., на пів року 3 зр., на чверть року 1 зр. 50 кр. За оголошеня (інсерати) платиться по 5 кр. від одної стрічки дрібним друком — з долученем 30 кр. на степень за кождоразове уміщенє.

ЧАСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА.

МОСКАЛЬ У ПЕКЛІ*).

(Байка).

Раз в поході москалеви
Вмерти прилучилось,
То й пішов він у *безсрочний*,
Хоч и не хотілось.

Пішов на той світ, сердега,
Шукати квартирі,
Темно, холодно як нічю
У степу в Сибірі.

Ходив, ходив наш служивий,
Ноги поморозив,
Ні корчми він, ані хати
Нігде не знаходив.

Трудно стало Москалеви,
Мусів пропадати;
Коли глянув — аж за лісом
Стало щось блищати.

Він зрадів та *біглим шагом*
Припустив на світло,

Бо вже йому на морозі
Тинялись огидло.

Прибігає, аж будинок
Стоїть превеликий;
В тім будинку вогонь пала'
И галас великий.

Над дверима написано:
„Ввійдеш — не вернешся.“**)
А служивий був письменний,
Прочитав, сміється:

„Ото злякав! чи я ж дурень,
Щоб еще й вертався!
На такий *постой* я зроду
И не сподівався.“

Ввійшов, дивиться: чортики
Сидять, в карти грають,
Горілку пють та знай у шч
Дрова підкладають.

*) Москалями на Україні звать жовнірів. **) *Lasciate ogni speranza voi ch'entrate.*

ЛІТЕРАТУРА

российска, великоруска, українска и галицька.

III.

(Дальше.)

Стороженко виявив талант поетичний більш яркий, ніж у п. Куліша. Се, може, самий дужий природний талант у українській літературі за остатні 20 років. Але марно ми б стали шукати у нього яких би то ни було руководних идей його літературної праці. Там-сам проглядають у нього запороскі симпатії, — але що тепер зробиш на світі з запороством? П. п. Стороженко сходить на безцільне жартування, приправлене хіба наївною опозицією народніх анекдот, гідною для часів Котляревського, як „Вуси“, або на пересказ старинних анекдот про чудасіїв и самодурів, як „Голка“, або на переробленне старих легенд ще чуднійших, ніж „Страшная Месть“ Гоголя, забуваючи, що часи Гофманівщини не вертаються („Убогий Марко“). — П. Нечуй, молодший з белетристів українських, показав у первих своїх повістях (Дві Московки, Опанас Круть), що його більш усіх, окрім М. Вовчка, торкнула, хоть може мимо волі, школа Тургенєвска, и намітив три правдиві типи з українського народнього побиту, — але, як тільки захотів вийти з наївного натуралізму, у „Причепи“ зараз став не тільки тенденційним, але сів на дуже небезпечного коня тенденційности, націоналізм (ще й епіграф узяв з старозаконної літератури!), которий довів його до узкоглядства доволі крайнього, которий попсував йому вірно задумані характери у його повісти, одявши у них усякий індивідуалізм, а поробивши з них кукли з загальними етикетками — шляхтич, шляхтянка, поляк, полька, — и заставив беззосновно зовсім вже ідеалізувати волинське попівство перед шляхтою, та ще те ж бити поклони перед 10.000 етнографічних церемоній побиту Лемішок, а то й перед „самодурством“ старого Лемішки (дивись н. пр. сцену гашення свічок). У „Новому чоловікові“, ¹⁾ у которому автор зняв опалу з „московських університетів“, признавши що й вони спосібні давати „нових людей“, п. Нечуй по переду виявив було, правда годів на 5—6 запізнившися знаомство з „Отцы и Дѣти“ Тургенєва, а особливо з ро-

¹⁾ Говоримо тільки про те, що напечатано у „Правді.“

манами Сльщова и Михайлова, котрі не дуже то з великим талантом виводили „нових людей“, — але по переду зробив свого героя трохи комічним, заставляючи ёго у дорозі носити у кешені цілу бібліотеку заборонених книг и у бесіді не давати нікому слова вимовити, а у дальших главах зійшов зовсім на старий шлях любовіщів, прибавивши до них хіба впасть етнографічний дилетантизм.

От и майже усе, що дала українська беллетристика після М. Вовчка, именно з того часу, як заявлена була идея про шпроку національну літературу українську! Ніхто, я думаю, не скаже, щоб се було багато. И се тогді, як перед українськими беллетристами падало крѣпачтво, заводився новий сѣльський устрій, нове земство, йшло польське повстаннє, а за ним „обрусьнє“, з їх трагі-комічними епізодами, коли одна судова реформа відкрила массу матеріалу психологічного з побиту народнєго, сѣмейного и соціального! Ей-ей, ми б оддали охотно усе напечатане новою українофільскою літературою за стенографічний протокол 20—30 сцен у мирових судей, котрі (сцени) показали б нам нашого селянина з паном, попом, жидом, чиновником, „кулаком“ — кацапом, з жінкою, батьком и т. д. Націоналізм український виказав себе на тільки поверховним, не намічаючим, що він не показавсь здібним вичерпати и таку тему, як крѣпачтво, як економічна неволя народу, хоть сі теми и прямо вяжуться з лементом про „долю и волю.“ А щоб заглянути у психологію сімї народної так, як заглянув у неї Островський н. пр. — про се й гадати нічого. Против Островского ми маємо — оперетки, розводачі й доси методу Котляревского! Тогді, як російська и великоруска література ишли дорогою вигодуваною українськими піснями и казками Гоголя, усе розширяючи її, Українці думали, що йдуть справді дорогою Шевченка, коли не розличали, що є у посліднєго осповного, а що побічне, що сильне, а що слабе и старе.

Мало радісного побачимо, коли од поезії обернемось до наукової прози української за остатні 10—15 рр. Ми бачили, що оборонці української літератури, як Добролюбов, вказували на горячу потребу популярно-наукової літератури української. Перша проба єї, „Грамотка“ Куліша, була, не гляючи на єї дорогу ціну, принята дуже симпатично публікою на Україні и скрізь у Росії (тільки пани польські настояли на тому, що вона була заборонена у югозападному краю, — але се забороненнє було більш формою). Перший тогді популярний журнал у Росії „Народное Чтеніє“ печатав малоросійські вірші, и печатав би и прозу, як би вона була ёму досилана. Як ми бачили, теж симпатично усі однесли до

Проповідей Гречулевича. Відкриті після 1859 р. недільні школи викликали гарячу потребу педагогічних українських книжок: майже скрізь по городах на півдні Росії, де були ці школи — а були вони скрізь, де були гімназії і дворянські училища (прогімназії), котрих ученики і вчителі учили по неділях народ — йшли бесіди найбільш по українському. Тоді ще у Росії не чули про французькі і пруські ідеї державно-національного централізму, а толкуючи про народню освіту, держались тільки педагогічних поглядів, з котрих нічого не можна було сказати против української мови в народних школах, і педагогічні авторитети у Росії і на місці сам Н. И. Пирогов признавали, що вчити в українській народній школі прямо по російському не педагогічно, — а у правобічній Україні, з реакції Полякам, котрі виставляли свою мову яко краєву тям дуже говорено про українську мову, як дійсно краєву. Дивись „Замѣчанія на проектъ устава среднихъ и нижнихъ учебныхъ заведеній по киевскому учебному округу“, видані мініст. нар. освіти, стор. 157; мнѣніе совѣта 2-й киевской гимназій, стор. 196; мнѣніе инспектора Чалаго, стор. 200; мн. совѣта полтавской гимн., стор. 313, 314; мнѣніе директора Волинск. дпр. Пристюка (тепер директор учит. семинаріі у Чернигові), стор. 396; мн. учит. Барскаго, стор. 9; мн. Ровенской гимназій и дпр. Теодоровича стор. 26, 27; стор. 114 мн. Новгорос. гимназій; стор. 80, 81 мн. черниговской гимн. — и порівняй з мн. кам.-подольской гимн. и директора Бякстера про Muttersprache и польский язык, стор. 51, 54, 64, — и учителя Ржондковскаго про те-ж стор. 156. Звісно, що поименовані педагоги не одрікали потреби и російского языка в українських школах.) То був час кувати залізо: вистав тоді українофіли популярно-наукову бібліотеку и книги поступенно переходячі од українского до російского, — и школи народні зостались би за ними. Але рідко хто з них становивсь на педагогічний погляд, більшість стояла на національному. Вона кинулась на спір про ширину української літератури. Тоді, як не було зовсім книг педагогічних українських, підписувались петиції до комітета грамотности, заходились у міністерстві про офіційне узнання української мови у школах, про те, щоб и „Положеніе о крестьянахъ 19. Февр. 1861 г.“ було переведено на українську мову (що кажуть, и задумувалось, — але не виконано через те, що самі голови українофілські не поладили між собою про мову переводу: тоді, як одні думали, щоби зробити „Положеніе“ практично (педагогічно) зрозумілішим для народу, переложивши ёго на ёго мову, як вона єсть, другі хотіли зробити

се „Положення“ пам'ятником національної юридичної мови української, увівши у нього терміни з актів старих і доповнюючи їх новими виробленими. В листах з Києва в „Основу“ докорали лучших профессорів університету за те, чому не читають лекції по українському. (Потребу української мови в викладі у народніх школах можна було в'яснити з безспорних педагогічних принципів, чого по меньшій мірі не можна було сказати про заміну понятної усім гімназістам и студентам на Україні мови наукової російської проектованою ще українскою). Треба признати, що п. Куліш, хоть и висказував крайні ідеї українського націоналізму, але усе таки підходив доволі близько до настоящего, дужого боку українського напрямку, н. пр. у статті „о простонародности украинской литературы“, усе таки и своєю „Грамоткою“ и виданням „Хмельниччини“ показав охоту працювати для елементарної освіти народу, а не тільки для демонстрації прав національності української. Але діяльність п. Куліша була так розмаїта, що він не міг спеціалізувати єї на народній освіті. Що до других, особливо молодших українофілів и тих, которі стояли ближче до діла, то вони вдовольнялись демонстраціями в хосен самостійности національної у найширших розмірах. Треба признати, що перша проба українського видання педагогічного, пристосованого до нових методів и потреб заведених недільних шкіл, переклад на українську мову букваря (по звуковому методу) Золотова була зроблена (у Полтаві) п. Строниним, которий, як звісно, не тільки не належав до українських націоналів, але ще й терпів од них укори, як „космополіт.“ Друге було „Таблиць“ для читання п. Горячковского, члена подольської недільної школи у Києві, теж уважаної зараженою азвою космополітизма, т. є. признававшою в українофільстві більш педагогічний ніж національний змисл. Таблиці и буквар п. Шейковского з більш національного українського табору були вже третію пробою, — за которою пішов буквар п. Ященка, а потім Арифметика п. Мороза. Сид до самого 1862 р. и кінчилась педагогічна література українська. Між тим и петербурскі українскі націонали бачили потребу дати народови українську бібліотеку, хоть, як видно по усєму, не вважали се за саме важне діло у порівнянні з другими „висшого“, як думалось, порядку. Але чи для того, щоб не братись за нову працю, чи з свого етнографічного и поетичного дилетантства, задумали вони вдовольнити сій потребі виданнями у маленьких брошюрах готових поем, казок, повістей з Шевченка, М. Вовчка и др., з Записок о Южной Руси и т. д. Початок зробила „Казка про дівку семилітку“, котора, нігде правди діти, не раз

робила скандалу у школах; не мало скандалу наробила и „Очаківська біда“, про которую потім говорили, що сям росказом українофіли хотять пропагувати ту идею, що Москаля треба одурювати. Правда, у сій „сельській бібліотеці“ були речі симпатичніші, ніж сі казки, або „Сіра кобила“ и „Нів-Півника“, — але усі вони були педагогічно негідними для шкіл, которі вимагали спеціально для них зробленої бібліотеки, а у загалі треба було більш наукового и утилітарного, ніж казочного и навіть поетичного елементу, которого доволі є у самих селян. Так ишло діло, поки у 1862 р. п. Костомаров зробив своє завізвання до земляків, у которому признав безплідним для народа поетичний диметантизм, а жадав наукової и утилітарної літератури для простого люду. Але тільки у 1863 р. появились послідки сього завізвання: у Петербурзі 1-й вип. „Оповідань з св. письма“ о. Опатовича и слабенька Арихметика п. Камінецького (?), у Києві 1-й вип. „Де-що про світ божий.“ Діло збирання грошей на сі видання велось дуже з великим шумом, демонстративно: зібрано через те, правда, кажуть до 5 тисяч рублів, — але у таких грошах зовсім не було погребів: можна було видати цілу серію книжочок за менші гроші и з меншим шумом. Між тим сей шум, у звязку з другими причинами — про которі я розказував у статті „Народня просвіта и література на Україні“ —, привели до того, що діло видання педагогічних українських книжок було задержано адміністративним порядком. У свій час українофіли боронили се діло слабо. На се було багато причин, між ними и та, що бібліотека народня була більше у проєкті, ніж у руках видавців. Але й тут попередю національні, а не угалітарно-народні идеї передових українофілів були винні. В оборону свого заміру, звязаного з заміром добитись обовязкового офіційного введення в школи української мови, петербурські українофіли доставили записку, що була напечатана у „Журналі Мініст. Нар. Освіти“, про окремішности малоруского язика, де на першому плані стояли слова Миклошича про ёго самостійність и з них виводились идеї про самостійність малорускої „літератури“ против „ворогів сі.“ Педагогічна ж сторона діла, роля народієго елементу у школі, хоть би й при державному, зовсім не була выяснена українофілами; про се говорили тогді більш чужі, але педагоги, як Ушинский, Бессель, Водовозов, — поки й вони замовкли, бо діло се було не їх близьке діло. Українські націонали так налякались адміністративною задержкою, або так увійшли у ролю „пасивної опозиції“, що цілих 8 літ ніхто не надумався поспробувати, чи не минула вже сила задержки 1863 р., аж поки у 1872 р. не однесли у Києві у цензуру „Де-що про

світ Божий" — я побачили, що воно любісінько пройшло и явилось другим виданням. Одначе ось вже більш року — дальших випусків не бачимо.

Не дуже більше вітшну картину побачимо, коли глянемо на плоди цвіту українського націоналізму на полі науковім. Не тільки нічого не появилася цінного українська наука на українській мові у ті часи і після того, як з таким громом були виголошені права єї на широку самостійність, але мало бачили ми і цінних творів про Україну хоч би й на російській мові. Ні словаря ні граматики, ні зводу історії України, ні етнографії, ні статистики, ні навіть видання народної словесности — окрім Приказок п. Номиса, про котрі не маємо й доси повної критичної статті окрім в усякому разі шановного очерка п. Нечуя; не бачимо ми навіть повної біографії ні одного українського писателя, ні компендії літератури української (окрім праць великорусів Прижова і Пипина), ні навіть повної характеристики самого Шевченка. Багато з сього, що бракує нам, і не можна написати, ставши на виключну національну українську точку погляду: яка н. пр. вийде Історія Южної Руси, коли ми усе до Хмільницького і після ёго запишемо чорною тінню як царювання Аримана? Яка вийде історія культури, або статистика України, коли ми за українську громаду признаємо тільки сільський парод, а за українську культуру тільки 5—6 писателів, писавших ёго мовою, і т. д. — Правда ми маємо цінні праці п. Костомарова. Але п. Костомаров усёго менше націонал український: він всеросійський народовець, тільки вирісший на українсьім ґрунті київський руссофіл і славянофіл. Правда, п. Костомаров сказав багато интересного і нового про Україну, — але через те що він розуміє єї ролю в усём рускому світові; він вивів вловити багато интересних одмін одній рускої народности, але він постиг цінну і другу і важність їх взаємин для обох і для усієї славянщини. Од того то ніхто, окрім Шевченка, не зробив стілько для пропаганди українських симпатій, як п. Костомаров своїми „російськими“ монографіями. Як не бушували після 1863 р. у публицистиці централістичні противу-українські доктрини: — а у науці, у освіченої громади ідеї п. Костомарова все брали верх, йшли вони і у школу, бо на усякому учебнику географії Роснії, на усякій географічній або історичній хрестоматії, видні сліди творів п. Костомарова (дивись н. пр. „Отечествовъдвініє“ Семенова, у которому цілком наведені тиради з „Двох русских народностей.“) Більше б нам таких „російських“ або, як недавно помиливсь один шановний товариш наш по праці у Правді, „москов-

ських“ монографій, як п. Костомарова, про історію, етнографію, культуру, літературу України, — и ми не бачили б тої рівнодушності до неї, яку часто бачимо тепер у самих єї дітей після так голосного крику про єї національну самостійність! Але п. Костомаров один був, одня и зостається! Хто ж заступить єго?!

Малість наукової праці про Україну — ось де причина, од чого, як замовкли демонстраційні статті „Основи“, то публіка у Росії и на Україні самій майже забула про українську идею. „Основа“ ж (основана на гроші великоруса) змовкла, треба замітити, не од того, щоб її адміністрація задушила, а через безпорядок у редакції. Її мусіли замінити галицькі журнали, особливо „Правда“. Галицькі журнали подали кілька цінних статей, з котрих між чисто-українськими видаються статті пп. Куліша и Нечуя. Але галицькі журнали не мали сили на Україні, де про них мало хто и чув, — а „Мета“ и „Слово“ 1863—64 рр. мали швидче недобрі, ніж добрі послідки своїми демонстративними виходками. „Правда“ майже не має сього демонстративного елементу — але українські приятелі єї так увірили себе, а далі й других, що вони щось роблять конспіраційне и страшне вже одною працею у Галиччині над українською літературою, що майже й не пробували ширити „Правду“ на Україні, — хоть усякий раз, коли хто хотів привозити и виписувати галицький журнал, він пропускався російською цензурою вольно. Треба було, щоб мимо волі українських патріотів заведені залізничі між Україною и Галиччиною зробили взаємини між українцями и галичанами частішими, щоб и „Правда“ стала більш ширитись у Росії. Але при єї малому форматі їй ще далеко, щоб мати силу, особливо наукову на Україні¹⁾, Науковий и артистичний інтерес з усього появившогося на Україні після 1863 р. — окрім видань археографічної комісії, котрих судба не зависить од приватних лиць и которі, по своему характеру, не можуть мати великого ходу між публікою, и окрім спімнених „Приказок“ п. Номиса — мали „Казки“, видані п. Рудченком, и „Пісні“, вид. п. Лисенком. Про перві треба сказати, що видання їх, явившися дуже на часі, бо вже не тільки у публіки, але й для спеціалістів не було у продажі старих збірників української народної мови (у послідніх випусках граматики Миклошича

¹⁾ Та треба сказати, що після свого поновління Правда не дала ні однієї наукової статті и навіть и етнографічного матеріалу, окрім Сави Чалого, — а між тим багато народніх пісень и казок по меншій мірі не лише и як літературні твори, ніж оригінальні писання наших беллетристів и поетів.

майже усі приміри українські приведені по казкам Рудченка), зовсім не має демонстративного націоналізму. Се тім більша хвала п. видавцеві, що він не зостав на віршечках и жаях на те, що Україна гине, а узявся за спокійну наукову працю, которая послужила и ідеї народній. Тільки мусимо вказати, що перший випуск казок сих вийшов у 1869 р., другий у 1870, и з тієї пори усе читаємо на ёму, що III-й готується до печати. Не дуже то поспішалося и видання пісень п. Лисенком, которе, як ми знаємо, задумано ще з 1863 р., — и з тієї пори вийшло тільки два доволі дорогі випуски по 40 пісень, та й то з таким антр'яктом, як од 1869 до 1872.

Отже як не низько спустились після 1863 р. акції українофільства, а усе таки воно не загинуло. Мало того, воно стало явно підніматись у остатні часи, — и ми мусимо ждати, що скоро воно підніметься ще більш у гору. И підняло ёго и підніма' не стільки власна праця и воля самих українских націоналів, скільки те колесо прогрессу, которе тягне усю Россию що до ідей народности, Славянщини, демократизму, народньої освіти, добробиту, науки и т. д. Так упять ми бачимо фатальну незнищимость українофільства у Роснії, а з другого боку ёго тісну звязку з загальним ходом прогрессу историчного усієї Роснії.

Часи після 1864 р., коли у Роснії вже не безсвідомо, як поперед, а систематично висказувались и мали силу на уряд ідеї національного централізму по приміру пруского, коли зложилась система „обрусенія окраинъ“, здається, були страшно неприємні українству, которе три-чотири сильних газет голосно кликали „измѣною“, продуктом „польскої интриги“. Правда, гіркі години приходилось не раз переживати щирому українцеві, бачучи, як невіженні руки, усякі „ташкентці“ то з великорусів; то з своїх брались, як казано, „чистити“ народність малоруску, буцім то засквернену полонізмом и тим тільки й одріжняючуся од „чистої-рускої“, т. є. великорускої. Але заглянувши скрізь поверхність, треба признатись, що система „обрусенія“ фатально мусіла скріпити основу для українского напрямку, хоть, звісно, трохи не таку, яка бажалась українофілам, — почасти од того не таку, що вони без потрібної енергії боронили свої далекосяглі ідеали. Уже один наділ землі крест'янам у Холмщині и у Київській, Волинській, Подольській губернії — се така закладка для підняття народу нашого, котора не може не датись в знаки у близькій будущині. Те доволі велике число учеників з селян у гімназіях білоцерковській, острожській, у семінарії педагогічній коростишевській, котрим мусіли опі-

куватись „обрусителі“, теж факт, котрий не зостанеться без послідку. Як там, так и там — се справдешний народ український піднімається у гору, а він підносить и народність. Потім, як не кричали невіженні обрусителі про нечистоту народности української, а вони ж мусіли заявляти и про те, що край западний — щиро, издавна руский, вони мимовольно запутувались и мусіли покликатись на традиції українські, краєві. Поляки, которі брали ініціативу у гоненнях на українство до 1863 р., з котрих деякі, по злості на хлопоманію, швидче готові піддержувати полицейський централізм, ніж сю хлопоманію, тепер мусіли роздуматись (а наперед ще більше роздумуються), що українство — се одна з перепон тому централістичному потоку, котрий хоче знести и польску народність и там, де вона має усе право жити. Ми думаємо, що ті симпатії, которі иноді на злість „Москві“ виказує преса польска у Галиччині українофільству, поки що фразеологія, або не доладний розщот: українофільство хоче жити и працювати для себе, для свого народу, а не для повертання Польщі 1772, або ще й 1654 р., — а на таку ціль українофільства теперішня генерація польських політиків так само мало спосібна згодитись, як и на „змосковлення“ Польщі. Але й фразеологія *oblige*, й фразеологія затуляє людей у діло, — и тепер польські національні ідеї, которі, як и треба було ждати, після першої апатії по 1863 р. знов піднімаються на правому березу Дніпра, мусять зводити счоти з українськими. Ми ждемо ще багато клопоту з польським елементом у сьому краю: не раз и не два ще побачимо тіж самі клевети, интриги, що й до 1862 р.; але по усьому мусимо ждати, що на сей раз з польської молодіжи ми бачимо більший численно приплід для „хлопоманії“ и українофільства, ніж до 1863 р. З другого боку, підняття польського прапору мусить знов заставити и самих обрусителів прихилитись и до українського, а показана за 10 років безплідність адміністративно-централізаційної реакції колонізму на полі моральнім, облича' перед мислящими людьми у Росії и з національного табору, що и тут тільки підняття власних краєвих моральних елементів поможе конечно знеутралізувати чужі сепаратистичні елементи и привчить поборників єдинства Росії до мисли, що не може бути, щоб органічне єдинство стало одномертвою одностайністю. З третєго боку той звязок системи „обрусенія“ з політичною и культурною реакцією, який виявивсь по 1863 р., мусів звернути увагу усєго ліберального табору у Росії на загальну, а не тільки провінціальну важність українофільства, як одного з звен „нової“ Росії, хоть и опирающогося и у старих традициях.

Се усе більш готувиться для будущего, але вже й тепер ми бачимо доволі яркі покази ёго. Такими показами вважаємо маніфестацію перед Европою и з сторони російського уряду и польскої опозиції фактів української історії, маніфестації тенденційні, але кінчащися тим, що світ починає визнавати їх, як вони є. Другим поважним фактом ми вважаємо построєння пам'ятника Хмельницькому у Києві, після того, як один невіженний, хоть и займавший поважне становище в учебній адміністрації обруситель з татарского роду, не пустив у книгу для шкіл київського округу дуже уміркованої статті про Хмельницького через те, що там те й діло натакаєшся на такі речі, як: рада, козак, гетьман. Третім показом ми вважаємо те, що російське географічне товариство у часи, як про „западний край“ стали говорити з політичного погляду, винарядило етнографічну експедицію туди, и тепер печатає VII томів, або 10 книг матеріалу, по которому можна буде зробити собі образ українського народу. Логічним послідком цієї експедиції було відкриття у 1873 р. відділу географічного товариства у Києві, котрий, так само як заведена у звязку з протіву-польскою реакцією після 1830—39 рр. археографічна комісія, має заложити наукову етнографічно-статистичну для народнього напрямку українського, як та комісія заклала її працею історичною. Четверту прояву ми бачимо у тому, що поважніший журнал російський*) напечатав цілий ряд статей, у котрих показав, яку важність має українофільство у звязку з питанням про „окраїни Росії“, з питанням про порозуміння з Поляками, од чого між инчим зависить и сила держави російської перед німецькою, — про автономію країв и народів у Росії у загалі, про демократизм, без которого не може прогрессувати мужицька земля-Росія, и т. д. Статті ці пішли протів усієї системи „обрусенія“, — и одначе у одній часті пресси російської вони визвали похвали, а друга, котра так багато поламала списів за сю систему, мусіла або мовчати, або дуже несміло и не консеквентно полемізувала.

(Дальше буде.)

*) „Вѣстникъ Европы“ з р. 1872. — Ред.